

Ако за Дејвид Харви урбанизацијата која зависи од финансиските институции е централна за опстојување на капитализмот, токму тука тој ја гледа идејата за правото на град како најсилно орудие во политичкиот и класниот судир што се случува денес. Урбанизацијата има одлучувачка улога во апсорпцијата на вишокот капитал, што е случај и со Скопје и поголемите градови во Македонија. Правото на град и учеството во градење на урбаното искуство може да изврши контрола врз распределбата на капиталот. Овој текст за Харви е местото каде секој оној што размислува за организирање на отпорот може да ги види причините, а и начинот како да се спротивставиме на новите форми на експлоатација.

Дејвид Харви¹

Правото на град²

Во времето во кое живееме, човековите права прераснаа во водечки идеал, и политички и етички. Се вложуваат усилените напори да се издигне значењето на човековите права за да се изгради подобар свет. Сепак, во голема мера, концептите со кои располагаме во основа не ја доведуваат во прашање хегемонската либерална и неолиберална пазарна логика. Впрочем, живееме во свет каде што правото на приватна сопственост и стапката на профит ги засенија сите останати востановени права. Затоа, тука сакам да се осврнам на еден друг тип човеково право: правото на град.

Ќе се запрашаме, дали зачудувачкото темпо и размерот на урбанизација во последните сто години придонесоа кон општочовекова добросостојба?

Според Роберт Парк, урбан социолог, градот е:

најуспешниот обид на човекот одново да го создаде по терк на сопствениот пофтеж светот во којшто живее. Но, ако градот е свет што е создаден од човека, тоа е светот во кој човекот е осуден да живее. Следствено, без јасна претстава за природата на оваа задача, правејќи го градот, човекот одново се создава себеси.³

¹ Реномиран професор на одделот за антропологија при Центарот за постидипломски студии на City University New York (CUNY). Негов предмет на истражување се географија и социјална теорија, урбана политичка економија и урбанизација во земји со развиен капитализам, марксизам и социјална правда (б.п).

² Оригиналниот текст е објавен на англиски јазик. Преводот на македонски јазик е сработен волонтерски. Преведувачите им се благодарат на Дејвид Харви и на уредниците на Њу Лефт Ривју што дозволија преводот на овој текст да биде изработен без надоместоци за авторски права. Истовремено, преведувачите му се благодарат на Горан Лазаревски за проверка на исправноста на економската терминологија и на левичарското движење Солидарност што срдечно овозможи хостирање на преводот. Со овој здружен труд, текстот станува јавно и бесплатно достапен на македонската читателска публика во електронска форма. За цитирање според Чикашкиот стилски прирачник следете ја следната формулација: Харви, Дејвид. 2008. „Право на град.“ Прев. и вовед М. Шопова и А. Шопов. *New Left Review* 53. За коментари на текстот и преводот испратете допис до harveyinmacedonian@gmail.com. (б.п).

³ Роберт Парк, *Општествена контрола и колективно однесување*, Чикаго 1967, стр. 3. [Robert Park, *On Social Control and Collective Behavior*]

Каков град сакаме е прашање неразделно сврзано со прашањето кон каков вид на општествени врски, однос со природата, начин на живот, технологии и естетски вредности се стремиме. Правото на град е многу повеќе од поединечно уживање на слободата за пристап до расположливи средства во урбана средина: станува збор за право да се менуваме себеси менувајќи го градот. Дотолку повеќе, правото на град е јавно, а не поединечно право, затоа што промената директно зависи од можноста колективно да го менуваме процесот на урбанизација. Ќе аргументирам дека слободата да се градиме и надградуваме себеси и градот е највредното, а сепак, најзапоставеното човеково право.

Од своето зачнување, градовите изникнуваат од концентрација на вишок производ што е географски и социјално организирана. Оттука, урбанизацијата отсекогаш преставувала класен феномен, затоа што вишокот се отстранува од некаде и од некого, а неговата дистрибуција е во контрола на неколкумина. Без сомнеж, оваа општа појава продолжува и во капитализмот; бидејќи урбанизацијата зависи од тоа како се придвижува вишокот производ, се раѓа тесна врска меѓу развојот на капитализмот и урбанизацијата. Капиталистите мора да создаваат вишок производ за да создаваат вишок вредност којашто понатаму мора одново да се инвестира за да се создаде повеќе вишок вредност. Со непрекинато инвестирање, вишокот производ се шири со кумулативен раст—оттука и логистичките криви (пари, производство и население) со кои се опишува историјата на акумулација на капиталот и со кои соодветствува траекторијата на пораст на урбанизацијата во капитализмот.

Контурите на политиката во капитализмот ги оформува постојаната потреба да се откријат простори што се профитабилни за вишок производство и окрупнување на капиталот. Во потрагата, капиталистот се соочува со низа препреки за непрекината и олеснета експанзија. Ако понудата на труд е ограничена, а платите се високи, или расположивиот труд ќе биде дисциплиниран—два основни методи за дисциплина се технолошки мотивирана невработеност или ослабнување на организираната работничка класа—или ќе се формира нова трудова сила со имиграција, извоз на капиталот или пролетаризација на елементи од населението што до тој момент биле независни. Капиталистите мора да изнајдат и нов начин на производство и нови природни ресурси, што го зголемува притисокот врз природната средина да даде неопходни сировини и да го апсорбира неминовниот отпад. Капиталистите треба да ослободат теренски простори за екстракција на сировини—ова е обично целта на империјалистичките и неоколонијалните потфати.

Присилните закони за конкурентност принудуваат и постојана примена на нови технологии и организациски форми, а со тоа капиталистите добиваат на предност бидејќи можат да ги исфрлат од конкуренција тие што користат методи од послаб ранг. Иновациите одредуваат нови желби и потреби, го

намалуваат времето за обрт на капиталот и го ублажуваат отпорот којшто се јавува поради просторна оддалеченост—оддалеченоста го ограничува географскиот опсег во чии рамки капиталистите се впуштаат во потрага по повеќе трудова сила, сировини итн. Кога пазарот се соочува со недостиг на куповна моќ, почнува потрагата по нови пазари преку странска трговска размена, промоција на нови производи и начин на живот, создавање нови инструменти за кредитирање и долгово финансирање, и на државни и на приватни побарувачки. Ако на крајот стапката на добивка сеуште е ниска, излез нуди државната регулатива за „нарушена конкуренција,“ монополизација (по пат на здружување и припојување) и извоз на капиталот.

Ако не ги надминат наведените пречки, капиталистите нема да можат повторно да го инвестираат вишокот производ со добивка. Спречени да акумулираат капитал, соочени се со криза во која нивниот капитал може да изгуби вредност, а во одредени ситуации и физички да го снема. Вишокот пазарни добра може да изгубат на вредност или да бидат уништени, а производниот капацитет и активата ќе се намалат или ќе останат неискористени; вредноста на валутата ќе опадне со инфлација, а таа на трудот со масовна невработеност. Тука ќе се запрашаме, како потребата да се надминат овие пречки и да се прошири теренот на профитабилна активност ја придвижува капиталистичка урбанизација? Во овој текст објаснувам дека урбанизацијата, рамо до рамо со воените давачки како појава, игра особено активна улога во апсорпцијата на вишокот производ што капиталистите непрекинато го произведуваат во нивната потрага по добивка.

Урбани револуции

За почеток, да се осврнеме на Париз за време на Втората француска империја. Во 1848 година се јавуваат знаци на една од првите европски кризи на непласиран вишок капитал и вишок трудова сила. Оваа криза особено го погоди Париз. Кризата прерасна во неуспешна револуција на невработени работници и буржоа-утописти што сметаа дека социјалната република е лек за алчноста и нееднаквоста од времето на Јулската монархија. Републиканските буржоа насилно ги поттиснаа револуционерите, но не успејаа да ја решат кризата. Како резултат, на власт доаѓа Луј-Наполеон Бонапарта кој во 1851 година организира воен пуч, а веќе следната година се прогласува за император. За да преживее на политичката сцена, Бонапарта отпочнува општа репресија на алтернативни политички движења. Со економската состојба се справува со тоа што воведува несразмерно голема програма за инвестиции во инфраструктурата, и дома и во странство. Во странство, инвестициите се сочинуваат во изградба на

железнички пруги низ Европа и Ориентот и поддршка на големи зафати—еден пример е Суецкиот канал. Дома, со инвестиции ја зајакнува железничката сообраќајна мрежа, гради пристаништа и суши мочуришта. И најважно, со инвестиции ја реконфигурира и урбаната инфраструктура на Париз. Во 1853 година, Бонапарта го назначува Жорж-Ожин Осман⁴ да ја преземе општата изградба на градот.

Очигледно е дека Осман добро ја разбрал својата задача: да го реши проблемот на вишок капитал и невработеност по пат на урбанизација. Обновата на Париз апсорбира огромни количества трудова сила и капитал за тоа време и, заедно со репресијата врз аспирациите на париската работна сила, претставува главно средство за стабилизација на општеството. За таа цел, Осман бара поткрепа во утописките планови за обнова на Париз за кои Фуијеистите и Сенсимонистите расправаат во 1840те години, со една клучна разлика што тој го видоизменува опсегот со кој се планира урбаниот процес. Кога архитектот Јакоп Игнац Хиторф⁵ му ги покажал на Осман плановите за нов булевар, Осман му ги фрлил в лице и му рекол: „не е доволно широк...си одредил широчина од 40 метри, а јас сакам да биде 120.“ Ги приспособува предградијата и одново дизајнира цели маала, како на пример Ле Ал.⁶ За да го реализира ова, на Осман му биле потребни нови финансиски институции и инструменти за задолжување, банката Кредит Мобилје и кредит имобилје⁷ создадени по терк на Сенсимонистичките учења. Во суштина, Осман помага да се реши проблемот со отстранување на вишокот капитал со тоа што воведува протокејнезиски систем—со долгово финансирање да се подобри урбаната инфраструктура.

Системот функционира одлично во првите петнаесет години: се видоизменува урбаната инфраструктура и се создава нов начин на живот и урбана персона. Париз станува град на светлината, голем центар за потрошувачка, туризам и уживање; кафулиња, стоковни куќи, модна индустрија и грандиозни изложби го сменија урбаното живеење за да се овозможи, по пат на потрошувачка, апсорција на огромниот вишок. Но, пренатрупаните и спекулативни финансиски системи и кредитни структури пропаѓаат во 1868 година. Осман добива отказ, а Наполеон III во очај се впушта во војна со Бизмаркова Германија и губи. Во вакуумот што следува, ќе никне Париската комуна, една од најголемите револуционерни епизоди во капиталистичката урбана историја, делумно искалена од носталгија по светот што Осман го

⁴ Georges-Eugène Haussmann (б.п.).

⁵ Jacques Ignace Hittorff (б.п.).

⁶ Les Halles (б.п.).

⁷ Вид на хипотекарен заем (б.п.).

уништува и пофтежот градот повторно да се врати во рацете на тие што беа обезпоседени со Османовото дело.⁸

Да забрземе историски до 1940те години во Соединетите Американски Држави. Масовната мобилизација за време на војната привремено го решава проблемот, и со отстранување на вишокот капитал, што во 1930те години не можеше да се замисли, и со невработеноста што го придружуваше. И покрај тоа, владе општ страв што ќе се случи по војната. Политичката состојба беше опасна: федералната влада практично водеше национализирана економија и стапи во коалиција со комунистичкиот Советски Сојуз, а од 1930те години почнаа да никнуваат општествени движења со социјалистичка ориентација. Како во времето на Луј Бонапарта, така и во овој период владеачката класа администрира силна доза на политичка репресија. Добро позната е историјата што следи, исход на Мекартиевата политика и студената војна чии знаци можеа јасно да се препознаат уште во раните четириесетти години од дваесеттиот век. На економски план остана отворено прашањето како да се апсорбира вишокот капитал.

Во 1942 година, списанието *Архитектонски форум* објави опширен осврт на Османовиот проект. До детаљ беше документирано што правел, се направи обид да се анализираат неговите грешки, но цел на написот беше да се спаси името на Осман и да се признае како еден од најголемите урбанисти на сите времиња. Автор на статијата очекувано беше Роберт Мозес. По Втората светска војна, Мозес на Њујорк му го стори истото што и Осман на Париз.⁹ Имено, Мозес го смени опсегот на процесот со кој се размислува за урбаниот процес. Со систем на автопати и промени во инфраструктурата, субурбанизација, целосно и одново планирање на градот и на поширокото градско подрачје, Мозес овозможи да се реши проблемот со апсорпција на вишокот капитал. За да го реализира проектот, Мозес активираше нови финансиски институции и даночни одредби што го либерализираа кредитот за долгово финансирање на урбаното проширување. Овој процес на урбанизација се прошири и во други главни градски центри во САД, пример за уште една промена во размерот, и одигра клучна улога во стабилизирањето на глобалниот капитализам по 1945 година, период во кој САД можеше да си дозволи врз база на трговски дефицит да ја оддржува севкупната не-комунистичка глобална економија.

Субурбанизацијата на САД не беше само прашање на воведување нова инфраструктура. Како и во Париз за време на Втората империја, субурбанизацијата во САД доведе до радикална промена на стилот на живеење. Се воведоа нови производи, од станбени објекти до фрижидери и разладувачи,

⁸ За поопширен опис консултирај David Harvey, *Paris, Capital of Modernity*, New York 2003.

⁹ Robert Moses, "What Happened to Haussmann?" *Architectural Forum* 77 (July 1942), pp. 57–66.

но и две возила по домаќинство и дојде до огромен раст во потрошувачката на нафта. Се смени и политичкиот терен. Од заедничка акција фокусот на субвенционираното станбено сопствеништво за средната класа се смени во одбрана на вредноста на имотот и индивидуализирани идентитите, а со тоа се пренасочи гласот на субурбаниот гласач во дворот на конзервативниот републиканизам. Аргументот беше дека помала е веројатноста да протестираат станбени сопственици што се оптоварени со долгови. Со проектот успешно се апсорбираше вишокот и се осигура стабилност во општеството, иако овие придобивки беа стекнати по цена на сè попразните градски јадра и разжарување на урбани немири во редовите на оние кои беа лишени од пристап до новиот напредок, претежно Афроамериканци.

Кон крајот на 1960те почна да се расплетува друга криза. Мозес, како и Осман, падна од милост, а неговите решенија станаа несоодветни и неприфатливи. Традиционалистите се организираа околу Џејн Џејкобс и со идејата за локализирана маалска естетика тргнаа против бруталниот модернизам на проектите на Мозес. Но, субурбаните делови веќе беа изградени, а со радикално променетиот стил на живеење што се изроди уследија бројни општествени последици, правејќи од предградието центар во кое водечки феминисти ги лоцираа главните проблеми на нивното незадоволство. Ако Османизацијата имаше удел во динамиката на Париската комуна, може да се каже дека бездушниот квалитет на животот во предградијата одигра клучна улога во драматичните настани од 1968 година во САД. Незадоволната средна класа на студенти-белци стана изреволтирана, се здружи со маргинализирани групи што се залагаа за граѓански права и се организираа против американскиот империјализам за да создадат движење што ќе изгради поинаков свет — вклучувајќи и поинакво урбано искуство.

Во Париз, кампањата да се спречи изградба на ринг по левиот брег на Сена и уништување на старите маала од предаторските колосални висококатници кај Плоштадот Италија и Кулата Монпарнас помогна да се анимира пошироката димензија на протестите од 1968та. Во овој контекст, Анри Лефевр ја напиша *Урбаната револуција*, книга што предвиде дека урбанизацијата не само што е централна за опстојувањето на капитализмот и оттука неизбежно осудена да прерасне во критична точка на политички и класен судир, но и дека ги брише, чекор по чекор, разликите меѓу градот и рурални предели произведувајќи хомогенизирани простори ширум националната територија, ако не и пошироко.¹⁰ Правото на град неминовно прераснува во право да се контролира севкупниот урбан процес, чие влијание врз руралната средина почна сè повеќе да се зголемува со појавата на феномени како агробизнис, втори живеалишта и рурален туризам.

¹⁰ Henri Lefebvre, *The Urban Revolution*, Minneapolis 2003 и *Writings on Cities*, Oxford 1996.

Паралелно со револтот од 1968та, се појави и финансиска криза во кредитните институции што со долгово финансирање го овозможија порастот на интерес за недвижности во изминатите декади. Кризата доби на залет на крајот на 1960те години кога се сруши сиот капиталистички систем, почнувајќи со пазарот на недвижности во 1973 година и во продолжение, со фискалниот банкрот на градот Њујорк во 1975 година. Според Вилијам Таб, тоа што уследи како одговор на последиците од кризата го најави создавањето на неолибералниот одговор за проблемот како да се осигура непрекинатата класна моќ и да се обнови способноста за апсорпција на вишокот што капитализмот мора да го произведува за да опстои.¹¹

Светот во стеги

Да забрземе повторно, овојпат до современите пресеци. Меѓународниот капитализам е непредвидлив, проследен со регионални кризи и падови—источна и југоисточна Азија во 1997-98 год., Русија во 1998 год., Аргентина во 2001 год.—која до неодамна успешно избегнуваше глобален пад, дури и во состојба на хронична неможност да се ослободи од вишокот капитал. Каква улога има урбанизацијата во стабилизирање на оваа ситуација? Во Соединетите Американски Држави се подразбира дека станбениот сектор е важен за стабилизација на економијата, а особено по падот на пазарот за висока технологија во 1990те години, и покрај тоа што активно учествуваше во нејзина експанзија на почетокот од истата декада. Пазарот на недвижности директно апсорбираше голем дел од вишок капиталот. Се градеа градски центри, субурбани домови и канцелариски простори, додека забрзана инфлација на цените на недвижности—засилена со бран на ноншалантно рефинансирање на хипотеки што беше проследено со историски невидено ниски каматни стапки—го јакнеше американскиот домашен пазар за добра и услуги. Американската урбана експанзија делумно ја заузда глобалната економија со тоа што САД бележеше огромен трговски дефицит со остатокот на светот, позајмувајќи околу два билиони долари на ден за да го напојува ненаситниот конзумеризам и војните во Авганистан и Ирак.

Опсегот на урбаниот развој минува низ уште една трансформација. Кратко речено, тој прерасна во глобален. Пазарите на недвижности во Британија и Шпанија, како и во многу други земји, помогнаа да се зајакне капиталистичката динамика на начин многу сличен на тој во САД. Урбанизацијата во Кина во последните дваесет години е од различен карактер, но е уште позначајна од таа во САД. Темпото на урбанизација таму зема огромен залет по краткотрајната рецесија во 1997 год., до таа мера што од 2000 година Кина користи повеќе од

¹¹ William Tabb, *The Long Default: New York City and the Urban Fiscal Crisis*, New York 1982.

половина од глобалната потрошувачка на цемент. Има над стотина градови што бројат повеќе од еден милион жители, а места што порано беа мали села, како Шензен, прераснаа во огромни урбани центри со шест до десет милиони жители. Пространи инфраструктурни проекти, вклучувајќи брани и автопати—сите до еден финасирани со задолжување, го менуваат пејзажот. Значителни се последиците по глобалната економија и апсорпцијата на вишокот капитал: Чиле бележи пораст благодарение на високата цена на бакар, Австралија цути, а дури и Бразил и Аргентина делумно се опоравија. Тоа е силата на кинеската побарувачка на сировини.

Тогаш се поставува прашањето, дали урбанизацијата на Кина е главниот стабилизатор на капитализмот денес? Одговорот е потврден, но само делумно. Кина е само епицентар на урбанизација што сега станува глобален процес, делумно заради вчудоневидувачката интеграција на финансиските пазари што ја користат својата флексибилност и со задолжување да финансираат урбан развој низ светот. На пример, Централната Банка на Кина, беше вклучена на пазарот за вторична хипотека во САД во периодот кога Голдмен Сакс имаше значаен удел во растечкиот пазар за недвижности во Мумбаи, а Хонг Конг инвестираше во Балтимор. Во пресрет на плипот осиромашени мигранти, градежништвото процвета во Јоханесбург, Тајпеј, Москва, но и во градови како Лондон и Лос Анџелес, капиталистички во сржта. Вчудоневидувачки, ако не и криминално апсурдни проекти за мега-урбанизација почнаа да никнуваат на Блискиот Исток во места како Дубаи и Абу Даби, впивајќи го вишокот капитал од наталоженото нафтено богатство на најегзибиционистички, социјално обесправувачки и еколошко расипнички начини.

Глобалниот опсег на урбанизацијата отежнува да разбереме дека ова што се случува во принцип е слично на трансформациите што Осман ги превидел во Париз. Глобалната урбанизација, како и сите други пред нејзе, секогаш ќе зависи од нови финансиски институции и планови да се организира кредитот без кој урбанизацијата не може да се оддржи во живот. Во ова, важна улога играат и финансиските иновации што се јавија во 1980те години—секјуритизација и пракување на локални хипотеки за продажба на меѓународни инвеститори низ светот, и воведување нови (финансиски) инструменти кои содржат колатерализирани долгови. Овие иновации вклучија низа предности меѓу кои и следните две: го распределија ризикот и дозволија полесен пристап на вишокот заштеди до вишокот станбена побарувачка; ги намалија агрегатните каматни стапки и генерираа огромно богатство за финансиските посредници што ги смислија овие чуда. Сепак, распределба на ризикот не значи отстранување на ризикот. Напротив, можноста да се распредели ризикот што попространо охрабрува уште поризично однесување на локално ниво, затоа што одговорноста може да се пренасочи на друго место. Без соодветни контроли за проценка на ризикот, овој бран на финансијализирање се претвори во т.н. криза

на високоризични хипотекарни заеми и вредност на недвижностите. Падот на пазарот прво ги погоди американските градови и нивните непосредни околии нанесувајќи сериозни последици врз Афроамериканци со ниски примања од централните градски подрачја и домаќинства на грбот на самохрани жени. Погодени беа и оние што не беа во можност да си го дозволат стрмоглавиот раст на станбените цени во централните градски јадра, особено во југозападниот дел од САД, и беа протерани на работ од градската периферија. Таму, прифатија станбени договори базирани на спекулативни инвестиции со ниски почетни каматни стапки, но сега со стабилизирање на пазарните цени, се соочуваат со високи дневни давачки за превоз, како што е покачената цена на бензинот, и растечки камати на отплатите на хипотеките.

Тековната криза¹² предизвика сурови последици врз градскиот живот и градската инфраструктура, претставува закана за севкупната структура на глобалниот финасиски систем и згора на тоа може да зароди огромна рецесија. Обеспокојуваат паралелите што постојат меѓу тековната и кризата од 1970те години—вклучувајќи ја и итната интервенција со креирање ликвидност од страна на Федералните Резерви на САД во 2007-2008 година што без двоумење во догледна иднина ќе предизвика силни струи на неконтролирана инфлација, ако не и стагфлација.¹³ Денес, ситуацијата е многу посложена и останува отворено прашањето дали Кина ќе може да компензира тежок пад на пазарот во САД. Стапката на урбанизација се намалува дури и во Народната Република. Финансискиот систем никогаш не бил толку поврзан.¹⁴ Компјутеризираното берзанско тргување што се случува во дел од секунда претставува постојана закана да се создаде дивергенција на пазарот—веќе се бележи голема нестабилност во берзанското тргување—што ќе навести општа криза за која ќе мора одново да се осмисли начинот на кој работат финансиските и паричните пазари, вклучувајќи ја и нивната врска со урбанизацијата.

Сопственост и пацификација

Оваа последна експанзија на процесот на урбанизација, како и сите претходни фази, повлече незамислива промена на животниот стил. Квалитетот на урбано живеење, исто како и градот, стана пазарна стока во свет каде што конзумеризмот, туризмот, културните индустрии и тие засновани на знаење

¹² Харви го пишува текстот во 2008 година во очи на финансиската криза во САД на високоризични хипотекарни заеми и вредност на недвижностите и чии последици сеуште ги следиме (б.п).

¹³ Стагфлација е портманту од стагнација и инфлација (б.п.).

¹⁴ Richard Bookstaber, *A Demon of Our Own Design: Markets, Hedge Funds and the Perils of Financial Innovation*, Hoboken, New Jersey 2007

станаа главни карактеристики на урбаната политичка економија. Постмодерната тенденција да се поттикнува формирање на пазарни ниши—за потрошувачки навики и културни форми—го храни искуството на современо урбано живеење со чувство на право на избор, се разбира, доколку имате пари на располагање. Никнува плипот од трговски центри, мултиплекс кина и малопродажни комплекси,¹⁵ продавници за брза храна и пазарни места за артизански производи. Во моментот, ќе рече урбаниот социолог Шерон Зукин, ни се случува „пацификација со капучино.“ Дури и некохерентната, проста и монотона субурбана планска колонија¹⁶ што како градба продолжува да доминира во многу места, сега е неутрализирана со “новиот урбанизам”—движење кое настојува да ја популаризира продажбата на комунални и бутик животни стилови со цел да ги остварата урбаните сни. Ова е свет во кој неолибералната етика на интензивен посесивен индивидуализам, проследен заедно со политичко повлекување од колективни форми на акција, станува пример за тоа што е човекова социјализација.¹⁷ Одбраната на цените на имотот станува толку значаен политички интерес што според Мајк Дејвис ги претвори здруженијата на сопственици на станбен простор во државата Калифорнија во бастион на политички реакционизам, ако не и фрагментиран маалски фашизам.¹⁸

Станува сè повообичаено да живееме во поделени или урбани места кои тежнеат кон конфликт. Во последните три декади, неолибералниот пресврт ја возобнови класната моќ на богатите елити. Оттогаш, четиринаесет милијардери се појавија во Мексико, а во 2006 год., истата земја можеше да се пофали со најбогатиот човек на планетата, Карлос Слим во исто време кога приходите на сиромашните или стагнираа или исчезнаа. Резултатите се неразделно втемелени во просторните форми на нашите градови што сè почесто се состојат од фрагментирани утврдувања, оградени населби и приватизирани јавни простори кои се постојано под надзор. Во земјите во развој, градот:

Се распарчува во различни отсечени делови, што резултира со создавање на многу ‘микродржави.’ Богати населби што изобилуваат со секакви видови на услуги, како на пример ексклузивни училишта, терени за голф, тениски игралишта и приватна полиција што постојано патролира, се испреплетуваат со нелегални населби во коишто водата е достапна само од јавни чешми, санитарен систем и не постои, струја доспева само до малкумина привилегирани преку пиратски приклучоци, улиците се претвораат во потоци од кал кога врне и нормата е повеќе семејства да делат иста куќа. Секој фрагмент

¹⁵ Во оригиналот, box stores, т.е. малопродажни центри во сопственост на една компанија во која се застапени исти брендови. Пример се центрите Карфур, Таргет итн.

¹⁶ Планска колонија е вид на градба типична за предградија во која идентични куќи се градат на отворен простор што е поделен на помали плацови (б.п.).

¹⁷ Hilde Nafstad et al., ‘Ideology and Power: The Influence of Current Neoliberalism in Society’], *Journal of Community and Applied Social Psychology* 17, 4 (July 2007): 313–27.

¹⁸ Mike Davis, *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*, London and New York 1990.

изгледа како да живее и функционира автономно, држејќи се цврсто за она што може да се зграби во секојдневната борба за опстанок.¹⁹

Во овие услови станува сè потешко да се одржат во живот идеалите за урбан идентитет, граѓанство и припадност—веќе загрозени од заразните симптоми на неолибералната етика. Приватизираната редистрибуција по пат на криминална активност ја загрозува личната безбедност на секој чекор што доведува до повици од јавноста за полициско сузбивање. Се чини невозможна дури и идејата дека градот би можел да функционира како колективно политичко тело, место во кое што ќе се раѓаат прогресивните социјални движења. Сепак, постојат урбани социјални движења кои што бараат начин да ја надминат сопствената изолација и да го обликуваат градот во поинаков лик од оној што го предлагаат инвеститорите што се помогнати од финансискиот сектор, корпоративниот капитал и локалниот државен апарат чија претприменичка ориентација сè повеќе се зголемува.

Обезпоседување (dispossession)

Апсорпцијата на вишокот преку урбана трансформација има дури и уште помрачен карактер. Таа вклучува континуирани конкурси за урбано реструктурирање по пат на „креативно уништување,“ појава што речиси секогаш има класна димензија бидејќи сиромашните, непривилегираните и оние што се маргинализирани од политичката моќ се првите кои страдаат во овој процес. Потребно е насилство за да се изгради новиот урбан свет врз урнатините на стариот. Осман ги разори старите париски гета користејќи ја моќта на експропријација во име на граѓански напредок и обнова. Тој со предумисла го аранжираше отстранувањето на работничката класа и други непокорливи елементи од градскиот центар каде што претставуваа закана за јавниот ред и политичката моќ. Тој создаде урбана форма, што во 1871 година се покажа погрешна, според која воведувањето на соодветни нивоа на надзор и воена контрола е гаранција дека револуционерните движења лесно ќе може да стават под контрола. Сепак, Енгелс во 1872 година ќе посочи:

Вистината е дека буржоазијата има само еден метод да го реши станбеното прашање на свој начин—т.е. да го реши на таков начин што решението ќе продолжи да го репродуцира проблемот одново. Овој метод се нарекува „Османов“... Независно од наведените причини, резултатот е секогаш ист; скандалозни улички и патни ленти исчезнуваат, се јавува буржоазијата со помпезни самопофалби за невидениот успех, но тие [скандалозните улички и патни ленти] наскоро повторно ќе никнат на некое друго место... Од истите економски потреби заради кои се појавиле, повторно ќе се појават и на другото место.²⁰

¹⁹ Marcello Balbo, “Urban Planning and the Fragmented City of Developing Countries,” *Third World Planning Review* 15, 1 (1993): 23–35.

²⁰ Friedrich Engels, *The Housing Question*, New York, 1935, стр. 74–7.

Потребни беа над сто години да се заокружи процесот со кој буржоазијата завладеја со централен Париз, а последиците станаа видливи во изминативе години, проследени со бунтови и нереди во изолираните предградија што држат во заточеништво маргинализирани имигранти, невработена работничка сила и млади. Тажно е што тоа што го опишува Енгелс се повторува низ историјата. Роберт Мозес „како со сатар го пресече Бронкс,” изјави тој неславно и предизвика долгогодишни и ревносни протести од маалски групи и движења. Во случаите со Париз и Њујорк, откако пропаднаа обидите за експропријација наметнати од страна на државата, отпочна подмолен и канцероген процес на фискална дисциплина наметната од општините, шпекулација со недвижности и дефинирање на земјиште според профитна стапка со цел да се постигне „максимална и најдобра употреба.“ Енгелс премногу добро го има разбрано овој след на настани:

Со растот на големите модерни градови земјиштето во одредени области, особено оние што се централно лоцирани, се здоби со вредност што расте вештачки и колосално; објектите што веќе постојат во овие делови од градот ја намалуваат оваа вредност наместо да ја зголемат, бидејќи тие повеќе не им припаѓаат на новонастанатите околности. Тие се рушат и заменуваат со други. Ова се случува најчесто со домови на работниците кои се наоѓаат во централни предели на градот и чии кирии дури и со зголемена концентрација на станари никогаш нема или пак, многу бавно ќе се зголемат над определениот максимум. Домовите се рушат и наместо нив се градат продавници, магацини и јавни згради.²¹

Овој опис, иако потекнува од 1872 год., може да се примени и за опис на денешниот урбан развој во голем дел од Азија—Делхи, Сеул, Бомбај—како и гентрификацијата во Њујорк. Процесот на дислоцирање и она што јас го нарекувам „акмулација по пат на обезпоседување” е во сржта на урбанизацијата во капитализмот.²² Тоа е одразот на апсорпцијата на капиталот преку урбана реконструкција и овозможува појава на многубројни конфликти околу заграбувањето на вредно земјиште од население со мали приходи, а кое живее на тоа земјиште со години.

Земете го предвид Сеул во 1990те години: градежни компании и инвеститори најмуваат платеници од типот на сумо-борачи да ги нападнат населбите на падините од околните градски ридови. Овие со земја ги срамнуваат не само станбените објекти, туку и сето она што е во сопственост на тие што ги изградиле своите домови во 1950те години на земјиште што подоцна се здобива со висока вредност. Денес, висококатници ги покриваат повеќето од тие ридови и го прикриваат насилството што ја овозможи нивната градба. Во меѓувреме, во Бомбај шест милиони луѓе кои официјално се сметаат за луѓе со импровизирани живеалишта, се населени на земја без правно регулиран статус; овие места не се обележани на ниту една градска мапа. Во обид Бомбај да се

²¹ Енгелс, *Станбеното прашање*, стр. 23.

²² David Harvey, *The New Imperialism*, Oxford 2003, Chapter 4.

претвори во глобален финансиски центар кој ќе се натпреварува со Шангај, инвестирањето во недвижности зема на замав, а земјата што ја окупираат луѓето со импровизирани живеалишта станува сè повредна. Дарави, една од поголемите импровизирани населби во Бомбај, се смета за земја вредна два милијарди долари. Секојдневно расте притисокот да се уништат населбите—од еколошки и социјални причини со кои се прикриваат вистинските причини за приграбување на земјата. Финансиски моќници со поддршка од државата настојуваат насилно да се расчистат импровизираните населби, во одредени случаи насилно одземаат право на земјишна сопственост на терен што бил населен цела една генерација. Цути акумулацијата на капитал со инвестирање во градежништво, бидејќи земјиштето се присвојува речиси бесплатно.

Дали луѓето кои присилно се протерани ќе добијат надомест? Оние што ќе имаат среќа ќе добијат нешто ситно. И додека индискиот Устав прецизира дека државата има обврска да ги заштити животите и благосостојбата на сите граѓани, независно на каста или класа, и го гарантира правото на дом, Врховниот суд донесува одлуки кои му противречат на Уставот. Бидејќи жителите во импровизираните населби нелегално населуваат простор и многумина од нив не можат да го докажат нивното долгогодишно жителство, тие немаат право на компензација. Според Врховниот суд, да им се даде такво право би било еднакво на доделување на награди на џепци за нивните грабежи. Во овој случај, жителите на нелегалните населби или се спротивставуваат и борат, или со она малку што го поседуваат се населуваат покрај автопати или на места каде што се во можност да најдат мал простор.²³ Примери на обезпоседување има и во САД, помалку брутални и правно овозможени: владата го злоупотребува ексклузивното право за експропријација за да исели жители населени во станбени објекти со пониски и подостапни наемнини и на нивно место да се изградат луксузни станбени објекти и малопродажни центри. Кога за ова се расправаше во Врховниот суд, судиите одлучија дека е уставно право на локалните власти да постапуваат на начин на кој тие би ја зголемиле основата за прибирање давачки за данок на имот.²⁴

Во Кина, милиони се обеспоседени од просторите што незаконски ги населувале долго време—само во Пекинг бројката изнесува три милиони. Бидејќи тие немаат приватно-сопственички права, државата може едноставно да ги дислоцира, нудејќи им само мал паричен надомест за иселувањето пред земјата да ја префрли на инвеститори и да оствари голем профит. Во одредени случаи, луѓето се селат по сопствено убедување, но постојат и случаи на широко распостранет отпор кога Комунистичката партија вообичаено одговара со

²³ Usha Ramanathan, "Illegality and the Urban Poor," *Economic and Political Weekly*, 22 July 2006; Rakesh Shukla, "Rights of the Poor: An Overview of Supreme Court," *Economic and Political Weekly*, 2 September 2006.

²⁴ *Kelo v. New London, CT*, одлучувано на 23 јуни 2005, број на предмет 545 US 469 (2005).

брутална репресија. Во Народна Република Кина населението што се протерува и дислоцира обично се наоѓа на маргините од руралните средини, што ја демонстрира важноста на аргументите на Лефевре од 1960те години дека јасната поделба од минатото на урбано и рурално постепено се трансформира во група порозни простори на нееднаков географски развој што се под контрола на хегемонистичката команда на капиталот и државата. Слично е и во Индија, каде што централната власт и сојузните држави го претпочитаат и подржуваат создавањето на слободни економски зони навидум за да се постигне индустриски развој, иако во суштина голем дел од земјиштето се пренаменува за урбанизација. Како последица на оваа политика, се случува директен напад против земјоделските производители, од кои најстравичен беше масакрот во Нандиграм, Западен Бенгал, во март 2007 год., а оркестриран од марксистичката влада. Со цел да ослободи терен за индонезискиот конгломерат Групаацијата Салим, владејачката Комунистичка Партија на Индија (Марксова) испрати вооружена полиција за да растера селани собрани на протест; од нив најмалку четиринаесет беа убиени, а повеќе од десет беа ранети. Правото на приватна сопственост во овој случај не е никаква гаранција за заштита.

А што со навидум прогресивниот предлог да се доделат права на приватна сопственост на населението со нелегални живеалишта, овозможувајќи со имотната актива излезе од сиромаштијата?²⁵ Таквата шема сега се доведува под знак прашање ако ги земеме за пример фавелите во Рио. Проблемот е што сиромашните, под притисок на несигурноста на приходите што ги имаат и честите финансиски потешкотии, лесно може да бидат наговорени да ги разменат сопственичките права за релативно мал паричен надомест. Богатите најчесто одбиваат да се откажат од сопственичките права, по секоја цена, и тука е одговорот зошто Мозес можеше како со сатар да го преполови сиромашниот Бронкс, а не богатата авенија „Парк.“ Долготрајниот ефект од приватизацијата на општествени станови во Британија што ја спроведе Маргарет Тачер е создавање на ренти и ценовна структура низ поширокиот Лондон што спречи пристап на луѓето со ниски приходи, па дури и средната класа, до станбен простор каде било во близината на урбаниот центар. Би се обложил дека во рок од петнаесет години, ако продолжат денешните трендови, сите тие ридови на Рио кои сега се окупирани од фавели, ќе бидат покриени со високи ексклузивни станбени објекти со фантастичен поглед на идиличниот залив, а

²⁵ Ова размислување потекнува од делото на Хернандо де Сото, *Мистеријата на капиталот* [Hernando de Soto, *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*], Њујорк 2000; консултирај се со критичкиот осврт од Тимоти Мичел, „Работата на економската наука: како една дисциплина си го создава светот“ [Timothy Mitchell, “The Work of Economics: How a Discipline Makes its World”], во *Archives Européennes de Sociologie* 46, 2 (2005): 297–320.

старите жители на фавелите ќе бидат испораселени во некоја далечна периферија.

Формулирање на барања

Урбанизацијата, може да заклучиме, игра одлучувачка улога во апсорпција на вишокот капитал на сè поголеми географски размери, но по цена на галопирачкиот процес на креативно уништување со кој се обезпоседуваат масите од кое било право што го имаат врз градот. Планетата како градежна локација се судира со „планетата на неформално населените места“ (slum).²⁶ Периодично, овој судир завршува со револт, како што се случи во Париз во 1871 год., или во САД по ликвидацијата на Мартин Лутер Кинг во 1968 год. Веројатноста е голема дека фискалните потешкотии ќе продолжат да растат, дека ќе ѝ дојде крајот на досега успешната неолиберална, постмодернистичка и конзумеристичка фаза на капиталистичка апсорпција на вишокот капитал преку урбанизација и како резултат ќе се јави сеопфатна криза. Во таква околност, се поставува прашањето, што со 1968 год. на ова време или уште подраматично, што е со нашата верзија на Комуна? Како и за финансискиот систем, и тука одговорот е многу посложен поради тоа што урбаниот процес сега е глобален по обем. Знаци на револт има насекаде: немирите во Кина и Индија се хронични, граѓански војни беснеат низ Африка, а Латинска Америка врие. Кој било од овие револти може да се прошири. За разлика од фискалниот систем, многубројните урбани и пери-урбани социјални движења на отпор низ светот не се меѓусебно здружени; повеќето не се поврзани едни со други. Доколку е возможно да се здружат, што треба да биде нивното барање?

Одговорот на последното прашање во основа е едноставен: поголема демократска контрола на производството и на начинот на кој се користи вишокот. Бидејќи урбаниот процес е главниот канал за користење на вишокот, создавање на демократска контрола врз неговата распределба во градот го конституира правото на град. Во историјата на капитализмот, дел од вишокот на вредност се оданочува, а во социјалдемократските фази значително се зголемува уделот што ѝ стои на располагање на државата. Неолибералниот проект во последните триесетина години е ориентиран кон приватизација на таа контрола. Сепак, според податоци за земјите-членки на ОЕСР (Организација за економска соработка и развој), уделот на државата во бруто-домашниот производ е стабилен од 1970те години наваму.²⁷ Оттука, главниот исход од неолибералниот напад е во тоа што го спречува растот на јавниот удел како што тоа го направи во 1960ти години. Неолиберализмот создаде и нови системи на владеење што ги сплотуваат интересите на државата и корпорациите, а со

²⁶ Mike Davis, *Planet of Slums*, London and New York 2006.

²⁷ OECD Factbook 2008: Economic, Environmental and Social Statistics, Paris 2008, стр. 225.

употреба на парите како политичка моќ обезбеди вишокот што се распределува преку државниот апарат да ги приоритизира корпоративниот капитал и владеачките класи при моделирање на урбаниот процес. Зголемување на стапката во вишокот производ што е во контрола на државата ќе има позитивен ефект само ако државата се стави под демократска контрола.

Сè почесто сме сведоци како правото на град оди во рацете на приватни или навидум приватни интереси. Во градот Њујорк, на пример, градоначалникот билионер, Мајкл Блумберг, го обликува градот според желбите на градежни инвеститори, Вол Стрит и елементи на транснационална капиталистички класа, а градот го промовира како оптимално место за големи бизниси и фантастична дестинација за туристи. Тој во суштина го претвори Менхетен во огромна заградена станбена заедница за богатите. Во Мексико Сити, Карлос Слим одново ги поплочи улиците во центарот на градот за да ги направи попривлечни за туристите. Не се само богатите тие што применуваат директна моќ. Во Њу Хејвен, град што се соочува со недостиг на ресурси за урбано реинвестирање, Универзитетот Јеил, еден од најбогатите универзитети во светот, ја реорганизира урбаната структура за сопствени интереси. Универзитетот Џон Хопкинс го прави истото со источниот дел на Балтимор, а Универзитетот Колумбија планира истото да го направи со делови од Њујорк, со нови движења на отпор што разгоруваат како последица во населбите на двете места. Правото на град, како што е сега воспоставено, е премногу ограничено, и во повеќето случаи го ужива мала политичка и економска елита која што е во позиција сè повеќе да ги моделира градовите според своите желби.

Секоја година во јануари, кабинетот на државниот ревизор на Њујорк објавува проценка за вкупната вредност на бонусни исплати на Вол Стрит за претходните дванаесет месеци. Во 2007 година, застрашувачки лоша за финансиските пазари во секоја смисла, овие бонуси стигнува до вредност од 33.2 милијарди долари, само 2% помалку од претходната година. Во средината на летото 2007 год., федералните резерви на САД и Европската Централна Банка разделија краткорочни кредити во вредност од повеќе билиони долари со цел да ја обезбедат стабилноста на финансискиот систем, за потоа Федералните резерви да ги намалат каматните стапки или да инјектираат готовина во моменти кога берзанскиот индекс Дау Џонс (Dow Jones Industrial average) ќе се најдеше во опасност стрмоглаво да падне. Во исто време, околу два милиони население останаа или се на пат да останат без своите домови поради заплenuвање од банките. Многу градски населби, па дури и цели пери-урбани заедници во САД беа испразнети и вандализирани, уништени од погубните методи на предаторско кредитирање што го овозможија финансиските институции. На оваа популација нема да и бидат исплатени бонуси. Згора на тоа, бидејќи активирање на хипотеките за наплата значи простување на долгот, што во САД се смета за остварен приход, многу од оние кои се истерани од своите

домови сега се соочуваат со огромни даночни побарувања за пари кои никогаш и ги немале. Оваа асиметрија неизбежно е да се дефинира како класна конфронтација од огромен размер. Се создава финансиски ураган кој на радост на градежните инвеститори, се заканува да ги уништи, на начин поефикасен и побрз од експропријација, населбите во коишто живеат луѓе со ниски приходи на земјиште со голема потенцијална вредност поради локацијата во централни градски подрачја.

Сеуште нема здружен отпор против ваквиот развој на настани во дваесет и првиот век. Се разбира, постојат голем број социјални движења што работат на урбани прашања—од Индија и Бразил до Кина, Шпанија, Аргентина и САД. Во 2001 год., под притисок од социјалните движења, во Бразилскиот устав се вовеле Градски статут со кој се признава колективното право врз градот.²⁸ Во САД имаше предлози тие 700 милијарди долари финансиска помош наменета за финансиските институции да се пренамени и да се создаде Банка за реконструкција која што би го спречила активирањето на хипотеки за наплата на долг и би финансирала ревитализација и инфраструктурни проекти на општинско ниво. Урбаната криза со која се засегнати милиони граѓани на тој начин ќе се стави за приоритет, пред потребите на големите инвеститори и финансиери. За жал, социјалните движења не се доволно мобилизирани да ги истуркаат овие решенија, ниту пак се обединети околу една единствена цел, да остварат поголема контрола врз начинот на кој се користи вишокот, а да не зборуваме, за поголема контрола на условите во кои се произведува вишокот.

Во овој момент во историјата, борбата треба да биде глобална и пред сè против финансискиот капитал, бидејќи процесите на урбанизација се одвиваат во тие рамки. Да бидеме јасни, тешка е политичката задача да се организира таква борба, дури и застрашувачка. Како и да е, постојат различни можности бидејќи, како што покажува кратката историја, кризи постојано еруптираат околу урбанизацијата на локално и глобално ниво, со метрополата во моментов како место на масовен судир—би се осмелиле да го наречеме класен?—околу акумулацијата по пат на обеспоседување на сметка на најнеимотните и најстојувањата за развој со кои се прави обид да се колонизира просторот за имотните.

Чекор да се обединат овие борби е да се прифати правото врз град за работен слоган и политички идеал, токму поради тоа што се фокусира на прашањето за тоа кој раководи со врската помеѓу урбанизацијата и создавањето на вишок вредност и нејзината распределба. Демократизацијата на тоа право и создавањето на широко социјално движење кое би го реализирало е императив за да можат обеспоседуваните да ја повратат контролата која долго време им е

²⁸ Edésio Fernandes, “Constructing the “Right to the City” in Brazil,” *Social and Legal Studies* 16, 2 (June 2007): 201–19.

40

одземена, и да воведат нови начини на урбанизација. Лефевре е во право кога инсистира дека револуцијата треба да биде урбана, во најшироката смисла на тој термин, или нема воопшто да ја биде.

Превеле Мила Шопова и Александар Шопов
Бангкок и Кембриџ (САД), 9 март 2015 год.
© New Left Review, 2008